

η ευρηματικότητα και η φιλοπονία δεν έλειψαν, διασώζοντας παλαιές δραστηριότητες και οδηγώντας στον εκσυγχρονισμό άλλες (π.χ. ταπητουργία, κεραμική κ.ά.). Η μακροπρόθεσμη επίδραση έγινε φανερή τόσο προπολεμικά όσο κυρίως μεταπολεμικά, όταν συνειδητοποιήθηκε ότι σημαντικοί εκπρόσωποι του βιομηχανικού κόσμου ήταν προσφυγικής προέλευσης. Η κίνηση της βιομηχανίας και οι τάσεις καταγράφηκαν στις απογραφές. Έτσι, μεταξύ 1920 και 1930 οι μονάδες παραγωγής διπλασιάστηκαν, φτάνοντας τις 76.591, αλλά χρησιμοποιούσαν μόνον 357.339 HP, δηλαδή περίπου την ίδια ενέργεια με το 1900, και απασχολούσαν 280.331 εργάτες. Ωστόσο, η απογραφή του 1930 κατέγραφε 1.047 μεγάλες επιχειρήσεις (ποσοστό αύξησης σε σχέση με το 1920 περίπου 250%).

Σχεδόν όλες ανήκαν σε ιδιώτες, ενώ πολλές από αυτές ανήκαν στον τύπο της ανώνυμης εταιρείας (873), στοιχείο που δείχνει ότι υπήρχε σημαντική συγκέντρωση κεφαλαίων (βλέπε πίνακες 5 και 6). Από τις νέες επιχειρήσεις, 44% ήταν βιομηχανικές, οι οποίες απασχολούσαν 58% των κεφαλαίων. Οι εμπορικές, αντίθετα, δεν ξεπερνούσαν το 15%, ενώ απασχολούσαν μόνον το 20% των συγκεντρωμένων κεφαλαίων. Έως το 1939 ο ρυθμός ίδρυσης για τις βιομηχανικές μάλλον επιβραδύνθηκε, ενώ οι εμπορικές και οι τραπεζικές ανώνυμες εταιρείες συνέχισαν να πολλαπλασιάζονται. Παραμένει ως ερώτημα αν επρόκειτο ήδη για κορεσμό ή αν το ίδιο αυτό στοιχείο θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως ένδειξη σχετικής σταθερότητας στον αριθμό των μονάδων με παράλληλη χρήση αυξημένων επενδύσεων.¹² Είναι γεγονός, πάντως, ότι η έναρξη λειτουργίας των συμφωνιών κλίρινγκ με τις περισσότερες κεντροευρωπαϊκές χώρες μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1930 έδωσε σημαντική ώθηση στη δημιουργία εμπορικών επιχειρήσεων, γεγονός που δείχνει ότι, παρά την ευρέως κρατούσα άποψη, δεν υπήρξε μεγάλος απομονωτισμός της χώρας λόγω των δασμολογικών φραγμών (βλέπε πίνακα 7). Εντάθηκαν, λόγου χάριν, οι σχέσεις με τη Γερμανία, η οποία ακολούθησε διαφορετικές μεθόδους διείσδυσης —όχι άμεσες επενδύσεις— όπως, π.χ., την παροχή αντιπροσωπειών σε επιχειρηματίες που

είχαν αποτελεσματικές δικτυώσεις.¹³ Ως προς τη χρηματοδότηση, κατά πλειονότητα προερχόταν σε ολόκληρη αυτή την περίοδο από εγχώρια κεφάλαια, ενώ το ξένο κεφάλαιο, που έως τα τέλη της δεκαετίας του 1920 διοχετευόταν κυρίως σε επενδύσεις δανείων και ομολογιών του Δημοσίου, τοποθετήθηκε έως το 1930 σε ορισμένα δημόσια έργα, τα οποία πραγματοποιούνταν από το προϊόν των δανείων, αποφεύγοντας συνειδητά και συστηματικά το δευτερογενή τομέα όχι μόνο λόγω των μικρών αποδόσεων ή κάποιων κινδύνων, αλλά διότι οι ξένοι εταίροι, και κυρίως οι Βρετανοί, επιθυμούσαν η Ελλάδα να διατηρήσει το ρόλο της ως εξαγωγική χώρα πρωτογενών προϊόντων και εισαγωγική των δικών τους βιομηχανικών¹⁴ (βλέπε πίνακες 8 και 9).

Οι κλάδοι με τη μεγαλύτερη απασχόληση ήταν η οικοδομική βιομηχανία, η κλωστοϋφαντουργία και η καπνοβιομηχανία — και οι τρεις, όμως, με μικρή παραγόμενη προστιθέμενη αξία. Η εκμετάλλευση ενέργειας, επίσης, παρέμενε χαμηλή. Άλλο χαρακτηριστικό ήταν η υπερσυγκέντρωση μονάδων στην Κεντρική Ελλάδα και κυρίως στην Αττική, με δεύτερο γεωγραφικό πόλο τη Μακεδονία και τη Θράκη. Το 1938 η συμμετοχή του δευτερογενούς τομέα στο εθνικό εισόδημα υπολογιζόταν σε 18%. Η χώρα εξακολουθούσε να είναι εν πολλοίς αγροτική, ενώ ο τομέας των υπηρεσιών άρχισε να απορροφά ολοένα περισσότερους πόρους και εργαζομένους. Παράλληλα με τους διάφορους κλάδους παραγωγής καταναλωτικών αγαθών ευρείας χρήσης, αναπτύχθηκαν και ορισμένοι άλλοι με περισσότερο ή λιγότερο ολιγοπωλιακή διάρθρωση, όπως η βιομηχανία παραγωγής τσιμέντου, η οποία έχει επιδείξει θεαματική σταθερότητα μέχρι σήμερα. Το 1939, σε σύνολο 15.500 μονάδων των κυριότερων βιομηχανιών της χώρας, ο κλάδος τσιμέντου διέθετε έξι, όλες αξιόλογες, εταιρείες.

Ορισμένοι άλλοι νέοι κλάδοι, οι οποίοι αναπτύχθηκαν μετά τη δεύτερη βιομηχανική επανάσταση (π.χ. παραγωγή ανθρακακβεστίου, χημικά λιπάσματα), είχαν επίσης μειωμένο αριθμό μονάδων παραγωγής (μία ή δύο). Η παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας, ακολουθώντας γενικότερη τάση, όπως

η απόδοσή τους.¹⁷ Παρόμοιες ενέργειες έχουν τεκμηριωθεί για την ίδια περίοδο, αλλά σε πολύ υψηλότερο επίπεδο, σε πολλές προηγμένες χώρες, ενώ ιδιαίτερη ένταση απέκτησε το σύστημα αυτό στη Γερμανία.¹⁸ Από την άλλη πλευρά, η ίδια τράπεζα στήριξε επίσης τη δημιουργία μικρών οικογενειακών επιχειρήσεων και συνεταιρισμών, εξουδετερώνοντας ως ένα βαθμό τη δική της μέχρι τότε —και αργότερα— πάγια πολιτική ενίσχυσης των μεγάλων μονάδων, αλλά συμμορφούμενη προς τις κρατικές επιταγές για εθνική ολοκλήρωση που επικράτησαν σε όλο το Μεσοπόλεμο. Προς τα τέλη της περιόδου το ενδιαφέρον της φάνηκε να στρέφεται προς τον τομέα κοινής ωφέλειας και ενέργειας, προετοιμάζοντας έτσι το μεταπολεμικό σαφή επαναπροσανατολισμό της.